

УДК 811.161.3

Марыя Уладзіміраўна Гуль*канд. філал. навук, ст. выкладчык каф. англійскай філалогіі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна***Maryia Hul***Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer of the Department of English Philology
of Brest State A. S. Pushkin University**e-mail: boxformail35@mail.ru***БЕЛАРУСКАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ 1930-х гг.: ЛЕКСІКА-ГРАМАТЫЧНЫ
І ГЕНЕТЫЧНЫ АСПЕКТЫ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТЭРМІНАЎ ФІЛАСОФІІ,
ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА І МОВАЗНАЎСТВА)**

Упершыню разглядаецца тэрміналогія філасофіі, літаратуразнаўства і мовазнаўства, зафіксаваная ў праектах слоўнікаў 1935 г., якія планаваліся як падрыхтоўчы этап выдання Беларускай савецкай энцыклапедыі. Пэрыяд 1933–1941 гг. характарызуецца як антыпурыстычны. З генетычнага пункту гледжання беларуская тэрміналогія 1930-х гг. прадстаўлена як інішамоўнымі, так і ўласнабеларускімі адзінкамі пры пераважнай арыентацыі на запазычванне. Руская мова выступала і як пасярэдніца, і як крыніца. Сярод моналексемных тэрмінаў дамінуюць назоўнікі. Полілексемныя тэрміны налічваюць некалькі мадэляў, найбольш пашыраная з якіх N + Adj. Разглядаюцца тэрміны філасофіі, літаратуразнаўства і лінгвістыкі, не зафіксаваныя ў пазнейшых літаратурных крыніцах.

**Belarusian Terminology of the 1930s: Lexico-Grammatical and Genetic Aspects
(on the Material of Terms of Philosophy, Literature and Linguistics)**

For the first time the article examines the terminology of philosophy, literature and linguistics, recorded in the draft dictionaries of 1935, which were originally planned as a part of the preparatory stage for the publication of the Belarusian Soviet Encyclopedia. The period of 1933–1941 is characterized as anti-purist. From a genetic point of view, the Belarusian terminology of the 1930s was represented by both borrowed and Belarusian units, with a predominant focus on borrowing. The Russian language acted both as an intermediate and a source language. Monolexeme terms are mostly nouns. Polylexeme terms can be classified into several models, the most common of which is N + Adj. Describes the terms of philosophy, literature and linguistics, which are not recorded in later sources.

Уводзіны

Беларуская навуковая тэрміналогія пачала актыўна фарміравацца на пачатку ХХ ст. і прайшла доўгі шлях развіцця і ўдасканалення. Адным з найскладанейшых перыядаў у станаўленні нацыянальнай тэрміналогіі сталі 1930-я гг.; тэрміналагічны матэрыял гэтага часу застаецца маладаследаваным у сучасным мовазнаўстве.

Мэта артыкула – выявіць крыніцы фарміравання тэрміналогіі мовазнаўства, літаратуразнаўства і філасофіі, зафіксаванай у праектах слоўнікаў 1935 г., а таксама вызначыць лексіка-граматычныя асаблівасці адзначанай тэрміналогіі.

Пры аналізе гісторыі фарміравання беларускай тэрміналогіі перыяд 1933–1941 гг. адносяць да антыпурыстычнага перыяду [1, с. 43; 2, с. 34], які характарызуецца «выразнай зменай арыенціраў на рускамоўныя ўзоры, што прывяло да інтэнсіфікацыі

запазычанняў з рускай мовы, шырокага калькавання і змены нарматыўных ацэнак» [3, с. 58]. Антыпурыстычная арыентацыя праяўлялася ў шырокім ужыванні слоў з каранямі, агульнымі для беларускай і рускай моў; пранікненні ў беларускую мову інтэрнацыяналізмаў праз пасярэдніцтва рускай; знікненні шматлікіх неалагізмаў па прычыне таго, што яны стваралі перашкоды збліжэнню беларускай мовы з рускай [1, с. 43].

У гэты перыяд выразна выявілася антыпольская арыентацыя: паланізмы і беларускія тэрміны, блізкія да польскіх, былі выдалены. Базавым слоўнікам дадзенага перыяду стаў *Руска-беларускі слоўнік* пад рэдакцыяй А. І. Александровіча (Мінск, 1937).

У гэты час (1930-я гг.) ужо была надрукавана *Малая савецкая энцыклапедыя* (Масква, 1928–1932) і пачалі выходзіць з друку тамы *Большой советской энциклопедии* (Масква, 1926–1947). Партыйнае кіраўніцтва Беларускай ССР не магло не ініцыя-

ваць стварэнне *Беларускай савецкай энцыклапедыі* (БелСЭ), таму што яна павінна была «ўзбройваць» ведамі рабочых, калгаснікаў і працоўную інтэлігенцыю. Першачатковым этапам падрыхтоўкі да выдання БелСЭ стала друкаванне праектаў слоўнікаў БелСЭ з указаннем колькасці друкаваных знакаў, што адводзяцца на кожны тэрмін. Галоўная рэдакцыя БелСЭ выпусціла праекты слоўнікаў па розных дысцыплінах, каб (як пазначана ў прадмове да першага выпуску) «прыцягнуць масы да справы стварэння *Энцыклапедыі*» і праверыць «правільнасць праектаванага намі перакладу на беларускую мову тэрміналогіі» [4]. Галоўным рэдактарам БелСЭ ў той час быў Павел Восіпавіч Горын (прэзідэнт Акадэміі навук БССР у 1931–1936 гг.), намеснікам галоўнага рэдактара – Сямён Якаўлевіч Вальфсон (дырэктар Інстытута філасофіі і права Акадэміі навук БССР (1931–1938 гг.)).

У 1935 г. былі выпушчаны 17 праектаў слоўнікаў: Выпуск 1: *Філасофія, псіхалогія, антырэлігійны аддзел*; Выпуск 2: *Савецкае будаўніцтва і права*; Выпуск 3: *Сусветная літаратура*; Выпуск 4: *Мовазнаўства*; Выпуск 5: *Тэатр. Музыка. Кіно. Выяўленчае мастацтва*; Выпуск 7: *Усеагульная гісторыя. Навейшая гісторыя і сучасная палітыка Захада. Навейшая гісторыя і сучасная палітыка Усхода*; Выпуск 7а: *Гісторыя Расіі. Навейшая гісторыя і палітыка СССР*; Выпуск 7б: *Гісторыя Беларусі*; Выпуск 8: *Антрапалогія. Археалогія. Этнаграфія. Міфалогія*; Выпуск 9: *Матэматыка*; Выпуск 10: *Фізіка. Астраномія і геадэзія*; Выпуск 12: *Геалогія*; Выпуск 13: *Батаніка. Біялогія. Заалогія*; Выпуск 14: *Анатомія. Медыцына. Фізіялогія*; Выпуск 15: *Тэхніка*; Выпуск 18: *Сельская гаспадарка. Торф*; Выпуск 19: *Ваенная справа* (усе – Мінск, 1935). Выпуск праектаў слоўнікаў з’яўляўся адным з этапаў падрыхтоўкі БелСЭ, але энцыклапедыя так і не выйшла з друку. Пачаліся рэпрэсіі: П. В. Горын быў арыштаваны і расстраляны, С. Я. Вальфсон звольніўся з працы.

Выпуск 1

Праект слоўніка (1935) складаецца з трох раздзелаў: *Філасофія* (слп. 1–26), *Псіхалогія* (слп. 27–34), *Антырэлігійны аддзел* (слп. 35 – 67).

Лексіка-граматычная характарыстыка. Першы раздзел утрымлівае 540 рэстравых слоў, з якіх 161 адзінка з’яўляюцца ўласнымі імёнамі. З 378 тэрміналагічных адзінак 64 з’яўляюцца словазлучэннямі, а 315 – моналексемнымі тэрмінамі: 304 назоўнікі (*абагуленне, абсалют, абстракцыя, аб’ект, аб’ектыўізм, агнастыцызм*), 11 прыметнікаў (*аб’ектыўны, адэкватны, актуальны, апастэрыёрны, апрыёрны, гіпатэтычны, дыскурсіўны, канкрэтны, трансцэндэнтальны, трансцэндэнтны, умапасцігальны*).

Намі вылучаны наступныя лексіка-семантычныя групы філасофскіх тэрмінаў: **назвы абстрактных абстрактных паняццяў** (*абсалют, базіс, гармонія*); **віды разважанняў** (*аналогія, дэдукцыя, індукцыя*); **назвы вучэнняў** (*антрапасофія, геацэнтрызм, геданізм, дэтэрмінізм*); **назвы галін ведаў** (*анталогія, гнасеалогія*); **назвы метадаў, прыцыпаў** (*аналіз, гістарызм, дыялектыка*); **назвы сукупнасцей людзей** (*грамадства, народ, нацыя*); **назвы тэорый** (*атамізм, гілазізм, панлагізм*); **назвы філасофскіх напрамкаў** (*гегельянства, матэрыялізм, рацыяналізм*); **назвы ўласцівасцей** (*адноснасць, відавочнасць, мэтазгоднасць*); **назвы ўстановак, жыццёвых пазіцый** (*альтруізм, амаралізм, аптымізм*); **паняцці стражытнагрэчаскай філасофіі** (*макراكосмас, мікراكосмас*); **тэрміны логікі** (*антытэзіс, аргумент, доказ*) і інш.

Уласныя назоўнікі ўключаюць імёны філосафаў стражытнагрэчаскіх (*Анаксагор, Анаксимандр, Анаксимен*), сярэднявечных (*Абеляр, Ансельм Кентэрберыйскі*), эпохі Адраджэння (*Бруно, Джордано* (захоўвана арфаграфія арыгінала. – М. Г.)), эпохі Асветы (*Гердэр, Гольбах, Дзідро*), марксісцкіх (*Аксельрод-Ортадокс, Дэборын, Кауцкі*), у т. л. беларускіх (*Вальфсон, С. Я.*); імёны сацыёлагаў (*Вебер, М., Дзюркгейм*), сацыял-дэмакратаў (*Багданаў А., Баўэр Ота*), псіхолагаў (*Вундт, В.*) і інш.; назвы кніг (*Анты-Дзюрынг, «Нішчата філасофіі», «Святое сямейства»*), філасофскіх часопісаў (*«Под знаменем марксізма»*), школ (*Веданта*). Неабходна адзначыць, што назіраецца непаслядоўнасць у перадачы ўласных імёнаў: некаторыя прозвішчы падаюцца асобна (*Лейбніц, Лок, Плеханаў*), некаторыя – з ініцыяламі (*Бердзьеў, Н. А.; Ланге, Ф. А.; Окам, В.*), з першымі літарамі імені

(Конт, Ог., Маймон, Сал., Салаўёў, Владз.), з поўным імем (Монтэск'е, Шарль Луі; Робіне, Жак-Батыст; Нікалай Кузанскі).

Полілексемныя тэрміны пабудаваны па некалькіх мадэлях, найбольш шматлікай з якіх выступіла мадэль Adj + N (*александрыіская філасофія, вульгарны матэрыялізм, вытворчыя адносіны, нацыянальнае пытанне*). Акрамя таго, фіксуюцца мадэлі N + N (*барацьба класаў*), N + prep + N (*барацьба за існаванне*); Adj + N + N (*арганічная тэорыя грамадства*); N + N + N (*эканоміі мышлення законы*).

Генетычная характарыстыка. З 315 моналексемных 21,6 % (68 адзінак) з'яўляюцца ўласнабеларускімі: *вечнасць, выпадковасць, грамадства, доказ, дух, змест, з'ява, магчымасць, мера, народ, неабходнасць, развіццё, роўнасць, уласцівасць, час, якасць*. Запозычаныя тэрміны ўтвараюць вялікую групу (78,4 %). Найбольшую колькасць ў межах тэрміналогіі філасофіі складаюць грэцызмы і лацінізмы – 34,7 % (109 адзінак), таму што філасофская тэрміналогія будзеца ў асноўным на класічных традыцыях: *абстракцыя, аб'ект, атрыбут, базіс, гармонія, імператывы, касмалогія, метафізіка, модус, структура, субстанцыя*. Другая па велічыні група (28,4 %, 89 адзінак) утворана галіцызмамі: *гістарызм, дагматызм, дуалізм, дынамізм, іерагліфізм, ілюзіянізм, індывідуалізм, інтэграцыя, інтэрнацыяналізм*. Русізмаў налічваецца 9,2 % (29 адзінак): *від, відзімасць, даставернасць, даўжэнстваванне, доўг, енчменізм, прадстаўленне, сазнанне, самасазнанне, суджэнне, умапасацігальны, успрыяцце*. Запозычаны з нямецкай мовы (*гегельянства, кантыянства, марксізм, махізм*), англіцызмы (*агнастыцызм, прабабілізм*), паланізмы (*гвалт, мэта*) складаюць невялікія групы.

У пазнейшых лексікаграфічных крыніцах многія русізмы, зафіксаваныя ў Раздзеле *Філасофія* Выпуску 1 былі заменены на беларускія адпаведнікі (згодна з *Русско-белорусским словарем общественно-политической терминологии* пад рэд. М. В. Бірылы і М. Р. Судніка (Мінск, 1970)): *відзімасць – бачнасць, даставернасць – верагоднасць, двойственая ісціна – дваістая ісціна, звядзенне (сведение) – звесткі, мысленне – мысленне, праўственасць – маральнасць, прадстаўленне – уяўленне, рассудак – развага, сазнанне – свядомасць, самаса-*

знанне – самасвядомасць, умазаклучэнне – выснова, умапогляд – абстрактнае разважанне, успрыяцце – успрыманне.

Раздзел *Філасофія* Выпуску 1 утрымлівае асобныя тэрміны, якія не фіксуюцца ў пазнейшых лексікаграфічных крыніцах, напрыклад: *енчменізм, ідэал, рэалізм, караларый, меншавісткуючы ідэалізм, номаграфічныя навукі, пасылка, прабабілізм, супранатуралізм, тэлезіс, умазрыцельная філасофія.*

Енчменізм – гэта спроба рэвізіі марксізму Імануілам Енчмена у 1920-я гг. Паводле І. Енчмена, класічны марксізм не змог пераадолець «дуалізм» мыслення і быцця, а гэта можна зрабіць шляхам «растварэння» псіхічнага і фізічнага ў арганічным. Гэтыя погляды атрымалі назву «тэорыі новай біялогіі» і з'яўляліся адразу ўсім: наукай, філасофіяй і настаўленнем. Тэорыю І. Енчмена крытыкавалі яго сучаснікі – М. І. Бухарын і А. М. Дзёборын [5, с. 135–137].

Ідэал-рэалізм – гэта анталогічнае вучэнне, якое ўзнікла ў рускай філасофіі пачатку XX ст. і атрымала развіццё найперш у працах М. А. Лоскага і Франка [6, с. 214].

Караларый – суджэнне, якое можна зрабіць з якіх-небудзь палажэнняў, дадатковае суджэнне [7, с. 180].

Прабабілізм – дактрына антычных скептыкаў, якая сцвярджае, што ўпэненасць недасягальная і што трэба кіравацца толькі магчымасцю ў перакананні і дзеянні [8].

Тэлезіс сацыяльны разумеецца як свядомы і рацыянальны кантроль над развіццём грамадства з мэтай умацавання сацыяльнага парадку і дасягнення жаданых сацыяльных вынікаў [9].

Выпуск 3

Праект слоўніка (1935) складаецца з трох раздзелаў: *Сусветная літаратура* (слп. 1–24) (утрымлівае 482 рээстравыя словы); *Літаратура народаў СССР* (слп. 25–64) (775 рээстравых слоў); *Беларуская літаратура* (слп. 65–74) (181 рээстравае слова); *Яўрэйская літаратура* (слп. 75–79) (108 рээстравых слоў); *Польская літаратура* (слп. 79–83) (60 рээстравых слоў); *Літоўская літаратура* (слп. 83–84) (17 рээстравых слоў); *Латышская літаратура* (слп. 83–86) (29 рээстравых слоў).

Намі вылучаны наступныя лексікасемантычныя групы літаратуразнаўчых тэрмінаў: ***вершаваныя памеры*** (*амфібрахій,*

анapest, гексаметр); **гістарычныя назвы паэтаў і музыкантаў у розных краінах** (менестрэль, мінезінгеры, трувер); **літаратурныя плыні, напрамкі** (дадаізм, рэалізм, сентыменталізм); **назвы жанраў** (гімн, фэбля, шванкі); **стылістычныя фігуры, прыёмы** (гіпербала, перыфраза) і інш.

Лексіка-граматычная характарыстыка. У раздзеле *Сусветная літаратура* ўсе моналексемныя адзінкі з'яўляюцца назоўнікамі. Уласныя назвы (418 адзінак) уключаюць прозвішчы (і імёны ці ініцыялы) пісьменнікаў (*Бадлер, Шарль; Вудворд, В. Э.*), імёны літаратурных герояў (*Гамлет, Мефістофель*), літаратурных плыняў (*Парнасцы*), назвы эпічных твораў (*Калевала, Рамаяна*), кніг (*Веды*), гімнаў (*Інтэрнацыянал*). Полілексемныя тэрміны прадстаўлены двухкампанентнымі назоўнікавымі азначальнымі словазлучэннямі (30 адзінак), дзе другім кампанентам ва ўсіх словазлучэннях з'яўляецца слова *літаратура*: *нямецкая літаратура, партугальская літаратура, персідская літаратура*. Сярод уласных найменняў зафіксаваны нешматлікія двухкампанентныя адзінкі: *Азёрная школа, Вечны жыд, Маладая Германія*, а таксама назва пісьменніцкай арганізацыі – *Міжнароднае аб'яднанне рэвалюцыйных пісьменнікаў*. У гэтым раздзеле толькі адна абрэвіятура – *МОПП (Міжнароднае аб'яднанне рэвалюцыйных пісьменнікаў)*.

У раздзеле *Літаратура народаў СССР* сярод моналексемных тэрмінаў таксама не зафіксаваны тэрміны-прыметнікі, тэрміны-дзеясловы, тэрміны-прыслоўі. Уласныя найменні (505 адзінак) называюць **выдавецтвы** («*Знанне*» (выдавецтва ў Пецярбургу марксісцкага напрамку)), **газеты, часопісы** («*Вестник Европы*», «*Звезда*», «*Искра*», «*Книжная летопись*», «*Красная Новь*», «*На литературном посту*»), **інстытуты** (Інстытут *Тараса Шаўчэнкі*), **літаратурныя аб'яднанні** («*Гарт*», «*Західня Украіна*», «*Кузница*»), **літаратурныя напрамкі** (*Леф*), **літаратурныя помнікі** («*Домострой*»), **прозвішчы пісьменнікаў** (з ініцыяламі і без, з імёнамі) (*Бабарыкін, П. Д., Бестужэў-Марлінскі, Вараны Мікола*), **псеўданімы** (*Андрэевіч, Бедны, Дзем'ян; Вішня, Астан*).

Раздзел *Літаратура народаў СССР* утрымлівае дастаткова значную колькасць **абрэвіатур**: *ВОАПП* (Усесаюзнае аб'яднанне асацыяцый пралетарскіх пісьменнікаў),

ВОПКП (Усесаюзнае аб'яднанне пралетарскіх калгасных пісьменнікаў), *ВУСПП* (Всеукраїнська спілка пралетарскіх пісьменніків), *ЛАЧАФ* (Літаратурнае аб'яднанне Чырвонай арміі і флота), *РАПП* (Расійская асацыяцыя пралетарскіх пісьменнікаў).

Трэба адзначыць, што у той час дамінавала тэндэнцыя запазычвання абрэвіатур: *ВОАПП* (рус.) → *ВОАПП* (бел.), але не *УААПП* (Усесаюзнае аб'яднанне асацыяцый пралетарскіх пісьменнікаў); *ВОПКП* (рус.) → *ВОПКП* (бел.), а не *УАПКП* (Усесаюзнае аб'яднанне пралетарскіх калгасных пісьменнікаў). Выключэннем з'яўляецца *ЛОКАФ* (Літаратурное аб'яднанне Красной арміі і флота) → *ЛАЧАФ* (Літаратурнае аб'яднанне Чырвонай арміі і флота). Слова *Ваплітэ* пададзена без расшыфроўкі, але гэта абрэвіатура: *Ваплітэ (Вільна акадэмія пролетарскай літаратуры)* – украінскае літаратурнае аб'яднанне 1920-х гг.

Тэрміны-словазлучэнні прадстаўлены двухкампанентнымі адзінкамі, сярод якіх дамінуюць азначальныя словазлучэнні, пабудаваныя па мадэлі Adj + N (*башкірская літаратура, бульварны раман, эпістальны жанр*); зафіксаваны нешматлікія словазлучэнні, пабудаваныя па мадэлях N + N (з'езды *пісьменнікаў, тэорыя літаратуры*) ці N + ргер + N (*трацізм у літаратуры*).

Большасць рэстравых адзінак раздзела *Беларуская літаратура* з'яўляюцца ўласнымі назвамі (166 адзінак) і ўключаюць **прозвішчы пісьменнікаў** (*Багдановіч, М.; Бабарэка, А.; Буйло, К.; Глебка, П.*), **псеўданімы** (*Агняцвет, Э.; Бурачок, М., Вольны, А.; Гушча, Тарас*), **назвы газет, часопісаў** («*Беларусь калгасная*», «*Вольны сцяг*», «*Іскры Ільіча*», «*Літаратура і мастацтва*»), **аб'яднанняў** («*Маладняк*», «*Полымя*», «*Узвышша*»), **назвы твораў** («*Тарас на Парнасе*», «*Энеіда навыварат*»), а таксама **абрэвіатуры**: *ДВБ* (Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі), *БелЛАЧАФ* (Беларускае літаратурнае аб'яднанне Чырвонай арміі і флота).

Рэстр гэтага раздзела таксама змяшчае яшчэ 15 адзінак, якія прадстаўлены агульнымі назоўнікамі (*зборнікі, пераклады*) і словазлучэннямі: *беларуская драматургія, беларуская літаратура, беларуская літаратурная крытыка, беларуская паэзія, беларускі фальклор, календары беларускія, літаратурна-мастацкая камуна, літаратура Заходняй Беларусі, літаратурная кры-*

тыка беларуская, літаратурны гурток, музей літаратурны, нацыянал-дэмакратызм у беларускай літаратуры, сацыялістычны рэалізм у беларускай літаратуры.

Раздзелы *Яўрэйская літаратура, Польская літаратура, Літоўская літаратура, Латышская літаратура* ўяўляюць сабой **пералік прозвішчаў і псеўданімаў** яўрэйскіх, польскіх, літоўскіх, латышскіх пісьменнікаў адпаведна, а таксама **назвы** асобных **літаратурных арганізацый, груп** (*Мюда Polska, Скамандэр*).

Генетычная характарыстыка. У раздзеле *Сусветная літаратура* ўтрымліваецца 28 агульных назоўнікаў, якія з'яўляюцца іншамовнымі па паходжанні (у асноўным гэта галіцызмы): *дадаізм, дэкадэнтства, імпрэсіянізм, менестрэль, натуралізм, сюррэалізм, трубадуры, трувер*; зафіксаваны асобныя прыклады тэрмінаў нямецкага (*класіцызм, мейстэрзанг, мінезінгеры, шванкі, шпільман*), англійскага (*байранізм*), італьянскага (*футурызм*), польскага паходжання (*скрыб*). У прадмове засведчана, што тэрміналогія перакладзена з рускай мовы, а на рускую мову значны ўплыў аказала французская мова, што і тлумачыць значную колькасць галіцызмаў у літаратурназнаўчай тэрміналогіі.

У раздзеле *Літаратура народаў СССР* зафіксавана 205 агульных назоўнікаў, 172 з якіх (83,9 %) з'яўляюцца запазычанымі. Большасць запазычанняў (91 адзінка) паходзіць з класічных моў (*гекзаметр, гімн, гіпербала, інверсія*); на другім месцы па колькасці – галіцызмы (58 адзінак): *жанры, імажынізм, каламбур, персанаж*; астатнія групы складаюць невялікія колькасці: англіцызмы (*памфлет, фальклор*), арабізм (*альманах*), запазычаны з італьянскай (*кантата, канцона*), нямецкай (*лейтматыў*), польскай (*гумар, нарыс*), рускай (*напастоўства, размер*), цюркскіх (*ашугі*) моў.

У раздзелах *Беларуская літаратура, Яўрэйская літаратура, Польская літаратура, Літоўская літаратура, Латышская літаратура* запазычанняў няма.

У Выпуску 3 падаецца шэраг тэрмінаў, якія пазней не ўключаліся аўтарамі ў літаратурназнаўчы слоўнікі (*Кароткі літаратурназнаўчы слоўнік* А. А. Макарэвіча (Мінск, 1969), *Паэтычны слоўнік* В. П. Рагойшы (Мінск, 2004)). Тэрмін *байранізм*, які пададзены ў раздзеле *Сусветная літа-*

ратура (слп. 2), утвораны ў выніку апелятывацыі: *байранізм* ← англ. *Byron (George Gordon)*, англійскі паэт. *Байранізм* – гэта грамадскі настрой, які праявіўся ў еўрапейскай літаратуры ў пачатку XIX ст. пад уплывам творчасці Дж. Байрана.

У слп. 7 гэтага ж раздзела зафіксаваны тэрмін *дадаізм*, запазычаны з французскай мовы (фр. *dadaïsme*, ад *dada* 'драўляны конік, а таксама ўлюбёны занятка, у пераносным сэнсе – дзіцячы лепет'). *Дадаізм* – гэта мадэрнісцкі напрамак у мастацтве і літаратуры Заходняй Еўропы, які ўзнік у 1916 г. у эмігранцкім асяродку Швейцарыі [10, 2, слп. 498].

У Праекце 3 (*Сусветная літаратура*, слп. 13) фіксуецца тэрмін *мейстэрзанг* (ням. *Meistersang*), які абазначае практыкаванні ў спевах па строгіх канонах школы. Узнікненне гэтага віду сярэдневяковай паэзіі звязана з узмацненнем ролі гарадоў у жыцці грамадства [10, 4, слп. 736–737]. У пазнейшых лексікаграфічных працах знаходзім тэрмін *мейстэрзінгеры* (*Кароткі літаратурназнаўчы слоўнік* А. А. Макарэвіча (Мінск, 1969)).

У Выпуску 3 фіксуюцца тэрміны *кубафутурызм* (раздзел *Літаратура народаў СССР*), *футурызм* (раздзел *Сусветная літаратура*), *эгафутурызм* (раздзел *Літаратура народаў СССР*). Радзімай *футурызму* (іт. *futurismo*) лічыцца Італія. Рускі футурызм як літаратурны напрамак пачаўся з *Пролога эгафутурызма* (Санкт-Пецярбург, 1911) Ігара Севяраніна і са зборніка *Пошечина общественному вкусу* (Масква, 1913) паэтаў-«гілейцаў», якія потым пачалі называцца *кубафутурыстамі*. Пецярбургскія эгафутурысты аб'ядналіся вакол выдавецтва *Пецярбургскі глашатай* [10, 8, слп. 166–168].

У раздзеле *Сусветная літаратура* знаходзім тэрмін *скрыб* (слп. 18), які відавочна з'яўляецца запазычаннем з лацінскай мовы (лац. *scriba*) праз пасярэдніцтва польскай (пол. *skryba*) і абазначае перапісчыка, чалавека, які перапісваў тэксты да з'яўлення кнігадрукавання.

У даследаваным раздзеле ёсць тэрмін *унанімізм* (слп. 20), які паходзіць ад фр. *unanimité* (ад лац. *unanimous* 'адзінадушны'). *Унанімізм* – гэта французская літаратурная плынь (пачатак XX ст.) маладых пісьменнікаў, якія лічылі сябе праціўнікамі сімвалістаў [10; 7, слп. 810].

У гэтым жа раздзеле змешчаны тэрмін *шванкі* (слп. 22) (ад ням. Schwank – ‘жарт’). Гэта жанр нямецкай гарадской сярэднявечнай літаратуры, які ўяўляе сабой кароткае, камічнае апавяданне у вершах ці прозе (часам п’есу) часта сатырычнага ці дыдактычнага зместу [10; 8, слп. 619–620]. З нямецкай мовы таксама запазычаны тэрмін *шпільманы* (слп. 22, ням. Spielmann), які абазначае сярэднявечных спевакоў, музыкантаў.

У раздзеле *Літаратура народаў СССР* змешчаны тэрмін *абломоўшчына*, які быў запазычаны з рускай мовы (*обломовщина*, слп. 25). Тэрмін *адамізм*, утвораны ад імя біблейскага прабацькі Адама, з’яўляецца дублетам *акмеізму* [10; 1, слп. 119]. Паслядоўнікі гэтага напрамку таксама карысталіся тэрмінам *кларызм* (слп. 41, ад франц. clair ‘светлы, ясны’). Аўтарства гэтага тэрміна прыпісваецца М. Кузьміну, які выклаў сістэму эстэтычных прынцыпаў у артыкуле «О прекрасной ясности» (1910). Яснасць заключаецца ў тым, што «ўнутранае», «хаатычнае», «стыхійнае» трэба ўвасобіць у яснай форме, якая характарызуецца цвёрдай структурай. Артыкул паэт заканчвае так: «Любите слово, как Флобер, будьте экономны в средствах и скупы в словах, точны и подлинны – и вы найдёте секрет дивной вещи – прекрасной ясности, которую назвал бы я *кларизмом* (М. Кузьмін)» [11].

Напастоўства (раздзел *Літаратура народаў СССР*, слп. 47) – група пралетарскіх пісьменнікаў, якая выдавала часопіс *На посту* (1923–1925) пад рэдакцыяй Б. Воліна, Г. Лялевіча, С. Родава. Пасля канферэнцыі пралетарскіх пісьменнікаў у 1926 г. часопіс змяніў назву (*На літаратурном посту*). Напастоўства як літаратурная плынь ліквідавана пастановай ЦК УКП (б) ад 23 красавіка 1932 г.

У раздзеле *Літаратура народаў СССР* зафіксаваны тэрмін-русізм *папутнікі* (*попутчики*) (слп. 49), які шырока выкарыстоўваўся ў 1920-х гг. марксісцкай крытыкай для абазначэння савецкіх пісьменнікаў, якія імкнуліся служыць ідэалам сацыялістычнай рэвалюцыі, але іх погляды не супадалі з пралетарскай ідэалогіяй. У сувязі з роспускам усіх літаратурных аб’яднанняў і стварэннем адзінага СП СССР (1932 г.) тэрмін *папутнікі* (*попутчики*) паступова выходзіць з ужытку [10; 5, слп. 893]. Гэты ж

раздзел падае тэрмін-дублет *спадарожнікі* (слп. 56).

Выпуск 4

Мовазнаўства ўтрымлівае 416 адзінак, з якіх 23 з’яўляюцца ўласнымі назоўнікамі – *імёнамі* вядомых моваведаў (*Боп, Франц; Бузук, П., Вастокаў, А., Гумбальт, В.*). Намі вылучаны наступныя лексіка-семантычныя групы лінгвістычных тэрмінаў: *лінгвістычныя школы* (*младаграматыкі*); *назвы моў* (*банту*), *фанетычных з’яў* (*асіміляцыя, палаталізацыя*); *напрамкі* (*пурызм*); *раздзелы лінгвістыкі* (*арфаграфія, марфалогія*); *сінтаксічныя фігуры* (*інверсія*); *стылістычныя прыёмы* (*перыфраза*); *тэрміны лексікалогіі* (*амонім, сінонім*), *словаўтварэння* (*афікс, прэфікс*); *часціны мовы* (*дзеяслоў, прыслоўе*), *члены сказа* (*азначэнне, дапаўненне*) і інш.

Лексіка-граматычная характарыстыка. У Выпуску 4 *Мовазнаўства* ўсе моналексемныя адзінкі з’яўляюцца назоўнікамі. Прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі сярод моналексемных тэрмінаў не зафіксаваны. Полілексемныя тэрміны (224 адзінкі) прадстаўлены некалькімі мадэлямі, найбольш шматлікай сярод іх (188 адзінак) з’яўляецца мадэль Adj + N: *авесны лад, вялярны гук, германскія мовы, пасіўны строй*. У гэтую групу таксама ўваходзіць пэўная колькасць адзінак з другім кампанентам мова/мовы: *амерыканскія мовы, аналітычныя мовы, армянская мова, балгарская мова, балтыцкія мовы*.

Значна меншай колькасцю адзінак прадстаўлены мадэлі N + N (*гукі мовы, змяшэнне моў, тэорыя хваляў*), Adj + N + N (*граматычны строй мовы, індаеўрапейская сістэма моў*) і N + N + N (*тэорыя дрэва ў мовазнаўстве*).

Генетычная характарыстыка. Са 192 моналексемных тэрмінаў 97 (50,5 %) маюць іншамоўнае паходжанне, у асноўным грэка-лацінскае (60 адзінак): *варварызм, гіпатаксіс, дыялект, інфікс, лексікон, пасіў, эўфемізм*. Сярод мовазнаўчых тэрмінаў другой па велічыні групай з’яўляюцца галіцызмы (19 адзінак): *альтэрнацыя, арга, артыкуляцыя, архаізм, вакалізм*; трэцяй (7 адзінак) – русізмы: *віды, зіяння, младаграматыкі, скланенне*. У складзе полілексемных адзінак сустракаюцца кампаненты-русізмы: *нарыцальнае імя (нарицательное*

імя), нарэчча мовы (наречие языка), уводныя (пабочныя) словы. У фіксацыі формы *сінтакс* можна прасачыць польскі ўплыў (параўн. рус. *синтаксис* і польск. *syntaksa*).

У Выпуск 4 *Мовазнаўства* ўвайшлі такія тэрміны, як *яфетыдалогія*, *яфетычная сістэма* (сям'я), *яфетычная тэорыя*. Гэтыя тэрміны звязаны з імем акадэміка М. Я. Мара, які ў пачатку сваёй навуковай дзейнасці зацікавіўся пытаннямі генетычнай сувязі каўказскіх моў і прапанаваў шэраг гіпотэз аб роднасці гэтых моў з басксай і сяміцкай. У лістападзе 1923 г. М. Я. Мар выступіў з новым вучэннем аб мове («яфетычнай тэорыяй»), дзе дамінавалі антынавуковыя сцвярджэнні (паходжанне ўсіх моў ад «чатырох элементаў», ідэя «яфетычных моў» як сацыяльна-класавай агульнасці). У 1921 г. М. Я. Мар заснаваў і ўзначаліў Інстытут яфеталагічных даследаванняў, потым Яфетычны інстытут, а з 1931 г. – Інстытут мовы і мыслення [12]. Назва *яфетыдалогія* ўтворана ад імя аднаго з сыноў Ноя, Яфета, нашчадкі якога, паводле паданняў, утварылі еўрапеоідную расу. Тэрміны *яфетыдалогія*, *яфетычная сістэма* (сям'я), *яфетычная тэорыя* не фіксуюцца ў пазнейшых лексікаграфічных крыніцах (напрыклад, у *Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў* А. Л. Юрэвіча (Мінск, 1962), *Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў* П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкага, Л. А. Антанюк (Мінск, 1990)) па прычыне таго, што тэорыя М. Я. Мара была прызнана антынавуковай.

Заклучэнне

Такім чынам, у 1930-х гг. у якасці крыніц фарміравання тэрміналогіі філасофіі, літаратуразнаўства і мовазнаўства выступалі як запазычаныя з іншых моў, так і ўласнабеларускія адзінкі. У гэты перыяд акцэнт рабіўся на запазычванні, большасць моналексемных адзінак у прааналізаваных выпусках з'яўляюцца іншамоўнымі. Руская мова служыла адзінай пасярэдніцай, а так-

сама «пастаўшчыком» у беларускую мову шэрагу адзінак, якія пазней былі выцеснены на перыферыю, а потым зніклі: *відзімасць*, *даставернасць*, *мышленне*, *праўственасць*; *нарыцальнае імя*, *нарэчча мовы*.

Традыцыйна тэрміналогія гуманітарных навук абапіраецца на класічныя мовы. Акрамя таго, значны ўнёсак зрабіла французская мова, якая аказала ўплыў на фарміраванне тэрміналогіі рускай мовы.

У даследаванай тэрміналогіі сярод моналексемных тэрмінаў пераважаюць назоўнікі (*абстракцыя*, *базіс*; *дадаізм*, *менестрэль*; *артыкуляцыя*, *гіпатаксіс*). У раздзеле *Філасофія* Выпуску 1 таксама зафіксаваны тэрміны-прыметнікі (*аб'ектыўны*, *адэкватны*).

Полілексемныя тэрміны, якіх даволі значная колькасць, прадстаўлены некалькімі мадэлямі, найбольш шматлікай з якіх з'яўляецца мадэль Adj + N (*вульгарны матэрыялізм*, *вытворчыя адносіны*; *беларуская драматургія*, *бульварны раман*; *аналітычныя мовы*, *велярны гук*).

Некаторыя тэрміны з'яўляюцца ўнікальнымі ў тым сэнсе, што фіксуюцца толькі ў праектах слоўнікаў 1935 г. Адбываецца гэта па розных прычынах, асноўныя з якіх:

1) некаторыя запазычаныя тэрміны былі заменены сваямоўнымі (*відзімасць* – *бачнасць*, *даставернасць* – *верагоднасць*);

2) некаторыя тэрміны зніклі з шырокага ўжытку, таму што тэорыі, якія яны азначалі, устарэлі ці былі прызнаны ненавуковымі (*енчменізм*, *яфетыдалогія*);

3) не ўключаюцца тэрміны, якія абазначаюць з'явы, характэрныя для 1920–1930-х гг. (*напастоўства*).

Нельга таксама выключыць суб'ектыўнага (адбор рэестравых слоў найперш залежыць ад аўтара/аўтараў праектаў, слоўнікаў) і сацыяльна-палітычнага фактараў (моўная палітыка ў пэўны час, сацыяльныя ўстаноўкі).

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Wexler, P. Belorussification, Russification and Polonization Trends in the Belorussian Language 1890–1982 / P. Wexler // *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages : Their Past, Present and Future* / ed. by I. T. Kreindler. – Berlin ; New York ; Amsterdam : Mouton de Gruyter, 1985. – P. 37–56.

2. Дзятко, Д. В. Беларуская матэматычная тэрміналогія: станаўленне, структура, функцыянаванне : манаграфія / Д. В. Дзятко ; пад навук. рэд. канд. філал. навук П. А. Міхайлава. – Мінск : БДПУ, 2009. – 192 с.

3. Лукашанец, А. А. Сучасныя працэсы ў словаўтварэнні беларускай мовы: да праблемы міжмоўнага збліжэння і адштурхоўвання / А. А. Лукашанец // Мовазнаўства. Літаратура. Культуралогія. Фалькларыстыка : XIII Міжнар. з'езд славістаў (Любляна, 2003) : дакл. беларус. дэлегацыі / НАН Беларусі, Беларус. кам. славістаў. – Мінск, 2003. – С. 52–69.

4. Прадмова // Праект слоўніка ; Рэдакцыя Беларускай Савецкай Энцыклапедыі пры Беларускай акадэміі навук. – Менск [Мінск] : Выд-ва Беларус. акадэміі навук, 1935. – Вып. 1: Філасофія. Псіхалогія. Антырэлігійны адзел. – С. 1.

5. Богданчиков, С. А. История советской психологии: 1920–1930-е гг. / С. А. Богданчиков. – М. : Берлин : Директ-Медиа, 2014. – 365 с.

6. Старченко, Н. Н. Идеал-реализм / Н. Н. Старченко // Русская философия. Энциклопедия ; под ред. М. А. Маслина. – 2-е изд., дораб. и доп. – М. : Книговек, 2014. – С. 214–215.

7. Словарь русского языка XVIII века / редкол. Ю. С. Сорокин (гл. ред.) [и др.]. – Л. ; СПб. : Наука, 1984. – Вып. 10 : Кастальский – Крепостца. – 1998. – 256 с.

8. Философия [Электронный ресурс] : Энцикл. слов. / под ред. А. А. Ивина. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с. – Режим доступа: <https://textarchive.ru/c-1108711-pall.html>. – Дата доступа: 08.06.2020.

9. Энциклопедия социологии [Электронный ресурс] / сост. А. Антинази. – 2009. – Режим доступа: <http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia/socio/index.htm>. – Дата доступа: 08.06.2020.

10. Краткая литературная энциклопедия : в 9 т. / редкол.: А. А. Сурков (гл. ред.) [и др.]. – М. : Совет. Энцикл., 1962–1978. – Т. 2 : Гаврилюк – Зюльфигар Ширвани. – 1964. – 1056 стб.; Т. 4 : Лакшин – Мураново. – 1967. – 1024 стб.; Т. 5 : Мурари – Припев. – 1968. – 976 стб.; Т. 7 : «Советская Украина» – Флиаки. – 1972. – 1008 стб.; Т. 8 : Флобер – Яшпал. – 1975. – 1136 стб.

11. Кузмин, М. А. О прекрасной ясности [Электронный ресурс] / М. А. Кузмин. – Режим доступа: https://web.stanford.edu/class/slavic272/materials/declarations/kuzmin_iasnost1909.pdf. – Дата доступа: 20.05.2020.

12. Николай Яковлевич Марр [Электронный ресурс] // Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси. – Режим доступа: <http://csl.bas-net.by/anews1.asp?id=48248>. – Дата доступа: 26.08.2020.

Рукапіс наступіў у рэдакцыю 13.09.2020